

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

OROLBO‘YI VA SIRDARYO HAVZASI SAK YODGORLIKLARI: TAGISKEN, UYGARAK VA CHIRIKRABOT MISOLIDA

Yusupov Axmedjon Shonazarovich
Urganch davlat universiteti, dotsent (PhD)
Matyaqubov Yaxshimurod Sobiryaz o‘g‘li
Urganch innovatsiya universiteti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada Orol bo‘yi va Sirdaryo havzasida istiqomat qilgan ilk sak qabilalarining etnogenezi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti hamda o‘ziga xos madaniyati tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida mintaqaning eng muhim arxeologik majmualari — Tagisken, Uygarak va Chirikrabort yodgorliklari turadi. Ushbu obidalardan topilgan ashyoviy dalillar asosida saklarning dafn marosimlari, me‘moriy an‘analari va zargarlik san‘atidagi “hayvon uslubi”ning o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Arxeologik topilmalar sak qabilalarining nafaqat ko‘chmanchi chorvador, balki murakkab harbiy va ma‘naviy tizimga ega bo‘lgan jamiyat ekanligini isbotlaydi. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonning shimoli-g‘arbiy hududlaridagi qadimgi ko‘chmanchi sivilizatsiyalar tarixini tizimlashtirishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: sak qabilalari, arxeologik yodgorliklar, Tagisken, Uygarak, Chirikrabort, ko‘chmanchi qabilalar, hayvon uslubi san‘ati.

САКСКИЕ ПАМЯТНИКИ ПРИАРАЛЬЯ И БАСЕЙНА СЫРДАРЬИ: НА ПРИМЕРЕ ТАГИСКЕНА, УЙГАРАКА И ЧИРИКРАБАТА

Юсупов Ахмеджон Шоназарович
Ургенчский государственный университет, доцент (PhD)
Матякубов Яхшимурод Собиряз угли
Ургенчский инновационный университет, магистрант

Аннотация

В данной статье анализируются этногенез, социально-экономическая жизнь и уникальная культура ранних сакских племен, проживавших в Приаралье и бассейне Сырдарьи. В центре исследования находятся важнейшие археологические комплексы региона — памятники Тагискен, Уйгарак и Чирикрабат. На основе вещественных доказательств, обнаруженных на этих объектах, освещаются погребальные обряды, архитектурные традиции и особенности «звериного стиля» в ювелирном искусстве саков. Археологические находки доказывают, что сакские племена были не только кочевниками-скотоводами, но и обществом с развитой военной и духовной системой. Результаты исследования имеют важное научное значение для систематизации истории древних кочевых цивилизаций северо-западных регионов Узбекистана.

Ключевые слова: сакские племена, археологические памятники, Тагискен, Уйгарак, Чирикрабат, кочевые племена, искусство звериного стиля.

SAKA MONUMENTS OF THE ARAL SEA REGION AND THE SYR DARYA BASIN: THE CASE OF TAGISKEN, UYGARAK, AND CHIRIKRABAT

Yusupov Axmedjon Shonazarovich
Urgench State University, Associate Professor (PhD)
Matyaqubov Yakhshimurod Sobiryaz o‘g‘li
Urgench Innovation University, Master’s student

Abstract

This article analyzes the ethnogenesis, socio-economic life, and unique culture of the early Saka tribes that inhabited the Aral Sea region and the Syr Darya basin. The research focuses on the region's most significant archaeological complexes — the monuments of Tagisken, Uygarak, and Chirikrabort. Based on artifactual evidence found at these sites, the article highlights the burial rites, architectural traditions, and the distinctive characteristics of the "animal style" in Saka jewelry art. Archaeological findings demonstrate that the Saka tribes were not merely nomadic pastoralists but a society with a complex military and spiritual system. The research results hold substantial scientific importance for systematizing the history of ancient

nomadic civilizations in the northwestern regions of Uzbekistan.

Keywords: Saka tribes, archaeological sites, Tagisken, Uygarak, Chirikrabort, nomadic tribes, animal style art.

O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tarixiy-madaniy makon hisoblanadi. Miloddan avvalgi I ming yillikda mintaqaning etnosiyosiy manzarasida alohida o‘rin tutgan sak-massaget qabilalari Yevroosiyo dasht mintaqasidagi qadimgi ko‘chmanchi sivilizatsiyalarning eng yirik vakillaridan biri bo‘lgan. Ularning hududiy areali Qora dengiz bo‘ylaridan to Oltoy tog‘larigacha cho‘zilgan bo‘lsa-da, aynan Sirdaryo va Amudaryo havzalari, xususan, Orol bo‘yi mintaqasi sak qabilalarining madaniy-xo‘jalik genezisida muhim tayanch nuqtasi bo‘lib xizmat qilgan. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning shimoli-g‘arbiy hududlari sak-massaget konfederatsiyasiga kiruvchi turli etnik guruhlar, xususan, sak-tigraxauda va sak-apasiak qabilalarining asosiy istiqomat manzili bo‘lgan. Ushbu hududlardagi saklar nafaqat ekstensiv chorvachilik, balki o‘ziga xos o‘troq va yarim o‘troq hayot tarzi, strategik mudofaa tizimlari va monumental me‘morchilik an‘analarini ham shakllantirganlar. Sak qabilalari madaniyatini tizimli o‘rganishda Orol bo‘yi va Sirdaryoning quyi oqimidagi Tagisken, Uygarak va Chirikrabort kabi arxeologik majmualar fundamental manba hisoblanadi. Mazkur yodgorliklar saklar jamiyatining ijtimoiy tabaqalanishi, diniy-kosmologik tasavvurlari hamda zargarlik san‘atidagi “hayvon uslubi” (zoomorfizm) evolyutsiyasini yoritishda beqiyos ilmiy qiymatga ega. Xususan, Chirikrabort yodgorligi misolida saklarda erta shaharsozlik va mudofaa arxitekturasining shakllanishini kuzatish mumkin bo‘lsa, Tagisken va Uygarak majmualari ularning dafn marosimlari hamda ma‘naviy hayoti haqida noyob ma‘lumotlar beradi. Bugungi kunda ushbu yodgorliklarni yangicha nazariy yondashuvlar asosida tadqiq etish Markaziy Osiyo xalqlarining etnogenezi va qadimgi davlatchilik an‘analari ildizlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, saklarning madaniy va ijtimoiy merosi mintaqada keyingi davrlarda shakllangan sivilizatsiyalarning poydevori bo‘lib xizmat qilgan.

O‘rta Osiyo hududida yashagan sak qabilalari haqida dastlabki yozma ma‘lumotlar miloddan avvalgi davrga oid qadimgi manbalarda uchraydi. Saklar haqidagi eng qadimgi yozma ma‘lumotlar qadimgi fors manbalarida qayd etilgan bo‘lib, ular Ahamoniylar davlati hukmdorlari tomonidan yozdirilgan bitiklarda uchraydi [1]. Xususan, Behistun bitiklari, Persepol va Naqshi Rostam qoyatosh yozuvlarida sak qabilalari haqida muhim ma‘lumotlar mavjud. Bu bitiklarda saklar Ahamoniylar davlatining shimoliy hududlarida yashagan jangovar qabilalar sifatida tasvirlangan [2]. Sak qabilalari haqida muhim ma‘lumotlar qadimgi yunon tarixchilari asarlarida ham uchraydi. Qadimgi yunon tarixchisi Gerodot o‘zining “Tarix” asarida saklar va massagetlar haqida batafsil ma‘lumot beradi. U saklarni jangovar, erkin va mustaqil qabilalar sifatida tavsiflaydi hamda ularning turmush tarzi, urf-odatlar va harbiy an‘analari haqida yozadi [3]. Bundan tashqari, Strabon, Pliniy Katta, Pompey Trog va Polien kabi tarixchilar ham sak qabilalarining yashash hududi, siyosiy tuzilishi va boshqa qabilalar bilan aloqalari haqida ma‘lumotlar qoldirganlar [4]. Sak qabilalarining madaniyati va turmush tarzini o‘rganishda arxeologik tadqiqotlar ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada S.P. Tolstov, A.K. Akishev, M.I. Artamonov, Ye.E. Kuzmina kabi olimlar muhim tadqiqotlar olib borganlar [5]. Ularning ilmiy ishlarida sak qabilalarining madaniyati, san‘ati va arxeologik yodgorliklari keng yoritilgan.

O‘zbekiston hududidagi sak davri yodgorliklarini o‘rganishda mahalliy maktab vakillari bo‘lgan o‘zbek olimlari salmoqli hissa qo‘shganlar. Jumladan, akademik A. Asqarov sak-massaget qabilalarining etnogenezi va ularning o‘troq sivilizatsiyalar bilan o‘zaro aloqalari masalalarini tadqiq etgan bo‘lsa [6], A. Sag‘dullayev Markaziy Osiyo xalqlarining ilk temir davridagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari va saklar jamiyatidagi tabaqalanish jarayonlarini ilmiy asoslab berdi [9]. Akademik E. Rtveladze esa sak-massaget madaniyatini antik va Baqtriya sivilizatsiyalari bilan dialektik bog‘liqlikda o‘rganib, ularning mintaqa umumiy tarixidagi o‘rnini belgiladi [10]. Ushbu tadqiqotchilarning izlanishlari sak davri arxeologik yodgorliklarini nafaqat moddiy ashyolar to‘plami, balki murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mahsuli sifatida baholash imkonini berdi.

Sak qabilalari Yevroosiyo dashtlarida yashagan qadimgi ko‘chmanchi chorvador qabilalar qatoriga kiradi. Ularning kelib chiqishi miloddan avvalgi II ming yillik oxiri – I ming yillik boshlariga borib taqaladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, sak qabilalari hind-eroniy tillar guruhiga mansub bo‘lgan qadimgi qabilalar bilan bog‘liq bo‘lib, ular keyinchalik Markaziy Osiyoning Amudaryo va Sirdaryo oralig‘idagi hududlari, Qizilqum cho‘li hamda tog‘oldi dasht hududlarida keng tarqalgan [6]. Qadimgi fors yozma manbalarida saklar bir necha guruhlarga bo‘lingan holda tilga olinadi. Jumladan, tigraxauda saklar,

haumavarga saklar va paradraya saklar nomlari uchraydi. Tigraxauda saklar “uchli bosh kiyim kiygan saklar” ma’nosini anglatadi va ular asosan Sirdaryo bo’ylarida yashagan deb hisoblanadi. Haumavarga saklar esa diniy marosimlarda muqaddas “haoma” ichimligini ishlatgan qabilalar sifatida tilga olinadi.

Arxeologik va tarixiy manbalarning tahlili shuni ko’rsatadiki, sak qabilalari turli urug’ va qabilalardan tashkil topgan murakkab etnik birlik bo’lgan. Ular o’zaro qarindosh qabilalar bilan yaqin aloqada yashagan va ayrim hollarda siyosiy ittifoqlar tuzgan. O’zbekiston hududi sak qabilalarining muhim yashash hududlaridan biri bo’lgan. Ayniqsa, Amudaryo va Sirdaryo oralig’idagi hududlar, Zarafshon vodiysi hamda Qoraqalpog’iston hududlarida sak qabilalarining izlari arxeologik topilmalar orqali aniqlangan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, sak qabilalari ko’pincha daryo vodiylari va yaylovlarga boy hududlarda yashagan. Bu hududlar chorvachilik uchun qulay sharoit yaratgan. Saklar yil fasllariga qarab yaylovlardan foydalanib, ko’chmanchi yoki yarim ko’chmanchi turmush tarzini olib borganlar. Sak qabilalarining asosiy xo’jalik faoliyati chorvachilik bo’lgan. Ular qo’y, echki, ot va tuya boqish bilan shug’ullangan. Chorvachilik ularning iqtisodiy hayotining asosiy manbai hisoblangan. Ot sak qabilalari hayotida alohida ahamiyatga ega bo’lgan. Ot nafaqat transport vositasi sifatida, balki harbiy yurishlarda ham muhim rol o’ynagan. Shu sababli saklar o’z davrining mohir chavandozlari sifatida mashhur bo’lgan. Arxeologik topilmalardan ma’lum bo’lishicha, sak qabilalari ayrim hududlarda dehqonchilik bilan ham shug’ullangan. Qadimiy manzilgohlardan topilgan don maydalash toshlari, o’roq va boshqa qishloq xo’jaligi qurollari buni tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, sak qabilalarida hunarmandchilik ham rivojlangan. Ayniqsa, metallga ishlov berish, qurol-aslaha tayyorlash va zargarlik san’ati yuqori darajada rivojlangan. Sak qabilalarining tarixini o’rganishda arxeologik yodgorliklar muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo hududida topilgan ko’plab qo’rg’onlar, qabristonlar va manzilgohlar sak madaniyatining muhim manbalari hisoblanadi. O’zbekiston hududida ham sak davriga oid bir qator arxeologik yodgorliklar aniqlangan. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan yodgorliklar sak qabilalarining turmush tarzi, xo’jaligi, diniy e’tiqodlari va madaniyati haqida muhim ma’lumot beradi. Xususan, Tagisken, Uygarak, Chirikrabort kabi yodgorliklardan topilgan qabristonlar sak qabilalarining dafn marosimlari murakkab bo’lganini ko’rsatadi [7].

Chirikrabort qadimgi Xorazm hududidagi muhim arxeologik yodgorliklardan biri hisoblanadi. Bu yodgorlik Amudaryoning qadimgi irmoqlari yaqinida joylashgan bo’lib, u miloddan avvalgi I ming yillikka oid deb hisoblanadi. Chirikrabortdan topilgan arxeologik topilmalar orasida sopol buyumlar, qurol-aslahalar va turli bezak buyumlari mavjud. Bu topilmalar sak qabilalarining bu hududda yashaganini tasdiqlaydi.

Tagisken yodgorligi Qoraqalpog’iston hududida joylashgan qadimiy qabriston hisoblanadi. Bu yerda olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida sak davriga oid ko’plab qabristonlar aniqlangan.

Tagisken qabristonlarida topilgan buyumlar orasida oltin bezaklar, qurol-aslahalar va turli marosim buyumlari mavjud. Bu topilmalar sak qabilalarining dafn marosimlari va diniy qarashlari haqida muhim ma’lumot beradi.

Uygarak qabristoni ham sak davriga oid muhim arxeologik yodgorliklardan biridir. Bu qabriston Sirdaryo bo’yida joylashgan bo’lib, u yerda ko’plab qabrlar aniqlangan.

Qabrlardan topilgan buyumlar orasida bronza va temirdan yasalgan qurollar, oltin bezaklar va turli sopol idishlar mavjud. Bu topilmalar sak qabilalarining moddiy madaniyati yuqori darajada rivojlanganligini ko’rsatadi.

Xorazm hududida joylashgan Ko’zaliqir va Qalaliqir yodgorliklari ham sak davri bilan bog’liq muhim arxeologik obidalaridan hisoblanadi. Bu qal’alar qadimiy mudofaa inshootlari bo’lib, ular sak qabilalarining harbiy va siyosiy hayoti haqida muhim ma’lumot beradi.

Sak qabilalarining diniy qarashlarini o’rganishda ularning dafn marosimlari muhim manba hisoblanadi. Arxeologik qazishmalar natijasida sak qabristonlarida marhumlar bilan birga qurol-aslahalar, zeb-ziynat buyumlari va turli marosim buyumlari ko’milgani aniqlangan. Ba’zi qabrlarda hatto ot skeletlari ham topilgan. Bu esa sak qabilalari o’limdan keyingi hayotga ishonganini ko’rsatadi. Ularning fikricha, marhum boshqa dunyoda ham o’z hayotini davom ettirgan.

Dafn marosimlari ko’pincha turli diniy marosimlar bilan birga o’tkazilgan. Qabrlarga qo’yilgan buyumlar marhumning ijtimoiy mavqeini ham ko’rsatib bergan. Sak qabilalarining san’ati o’ziga xos “hayvon uslubi” bilan mashhur bo’lgan. Bu uslubda turli hayvonlarning tasvirlari oltin buyumlar, qurollar va bezaklarda aks ettirilgan.

Burgut, bug’u, yo’lbars, qoplon va ot tasvirlari sak san’atida keng tarqalgan. Bu hayvonlar kuch, jasorat va erkinlik ramzi sifatida talqin qilingan. Arxeologik topilmalarda sak ustalari tomonidan yasalgan oltin bezaklar, qurollar va turli marosim buyumlari topilgan. Bu esa sak qabilalarida metallga ishlov berish,

zargarlik va hunarmandchilik san'ati yuqori darajada rivojlanganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, arxeologik yodgorliklar sak qabilalarida ijtimoiy tabaqalanish jarayoni mavjud bo'lganini ham ko'rsatadi. Ayrim qabrlarda oddiy buyumlar topilgan bo'lsa, boshqalarida juda boy bezaklar va qimmatbaho buyumlar uchraydi. Bu esa jamiyatda zodagonlar, harbiy boshliqlar va oddiy chorvadorlar o'rtasida farq mavjud bo'lganligini bildiradi [8].

XULOSA

Orol bo'yi va Sirdaryoning quyi havzasida istiqomat qilgan ilk sak qabilalari Markaziy Osiyo qadimgi tarixining ajralmas qismi bo'lib, mintaqada o'ziga xos ko'chmanchi va yarim o'troq sivilizatsiyani shakllantirganlar. Miloddan avvalgi I ming yillikda Orol bo'yi va Qizilqum mintaqasining geoeologik sharoiti sak qabilalarining xo'jalik yuritish tizimini belgilab bergan.

Tagisken, Uygarak va Chirikrabort yodgorliklari saklarning nafaqat ekstensiv chorvachilik, balki murakkab sug'orish tizimlariga asoslangan dehqonchilik va yuqori darajadagi hunarmandchilik bilan ham shug'ullanganini tasdiqlaydi. Arxeologik qazishmalar davomida aniqlangan "shohona" qo'rg'onlar va ulardagi boy ashyoviy dalillar sak jamiyatida harbiy-aristokratik qatlamning mutlaq nufuzga ega bo'lganidan dalolat beradi. Bu jarayon Chirikrabort kabi yirik istehkomli markazlar misolida ilk davlatchilik kurtaklarining shakllanishi sifatida baholanishi mumkin.

Saklarning diniy dunyoqarashi, xususan, Quyosh va olovga sig'inish, totemistik tasavvurlar hamda zargarlik san'atidagi "hayvon uslubi" ularning boy intellektual salohiyatini aks ettiradi. Bu san'at turi shunchaki dekorativ bezak emas, balki qadimgi xalqlarning koinot va tabiat haqidagi vizual falsafasi, ya'ni mifologiyasi bo'lib xizmat qilgan. Orol bo'yi saklarining madaniy merosi keyingi davrlarda Markaziy Osiyo hududida shakllangan xalqlar etnogenezi va madaniy qiyofasining shakllanishida poydevor vazifasini o'tagan.

Xulosa qilib aytganda, Sirdaryo havzasi va Orol bo'yi sak yodgorliklarini kompleks o'rganish O'zbekiston hududidagi ilk temir davri sivilizatsiyasining murakkab va ko'p qirrali bo'lganini ko'rsatadi. Ushbu obidalar bugungi kunda nafaqat milliy tarix, balki jahon sivilizatsiyasi tarixining ham muhim tadqiqot obyekti bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Оранский И. М. Иранские языки в историческом освещении. – М.: Наука, ГРБЛ, 1979. – С. 68.
2. Хрестоматия по истории Древнего Востока: учебное пособие / под ред. М. А. Коростовцева, И. С. Кацнельсона, В. И. Кузищина. – М.: Высшая школа, 1980. – Ч. 2. – С. 162.
3. Геродот. История в девяти книгах / пер. и примеч. Г. А. Стратановского. – Л.: Наука, 1972. – С. 211.
4. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 112 b.
5. Кузьмина Е. Е. Древнейшие кочевники степей Евразии (Происхождение и формирование культуры). – М.: Наука, 2002. – 184 с.
6. Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – B. 120–135.
7. Толстов С. П. Древний Хорезм: опыт историко-археологического исследования. – М.: МГУ, 1948. – С. 154.
8. Ртвеладзе Э. В. Древний Узбекистан. – Ташкент: Фан, 2001. – С. 45.
9. Сагдуллаев А. С. Усадьбы древней Бактрии. – Ташкент: Фан, 1987; shuningdek: Сагдуллаев А. С. Поселения эпохи раннего железа в низовьях Кашкадарьи // Советская археология. – 1982. – № 1. – С. 22–34.
10. Ртвеладзе Э. В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент: Академия, 2005. – С. 45–58.